

HÜSEYN CAVID:

"AFƏT"İN FƏCİƏSİ NƏDƏDİR?!

"...Həqiqətən, bədii olan əsərlərin ideyası həmişə üzdə olmur.., müəllif konsepsiyası bədii inikasın dərin qatlarında, obrazların nəzdində gizlənilir. Bu cəhət dram əsərlərində daha da mürəkkəbləşir..."

Mehdi MƏMMƏDOV

Qadın — həyata can verən, insanı yaşadan, Allahdan sonra ikinci qüdrət sahibidir!..

*Qadın! Ey sevgili həmsirə, oyan!..
Ana! Ey nazlı qadın, qalx! Uyuyan
Daima mövtlə həmduş oluyor,
Zillü-möhnətlə Həmaquş oluyor...
Bütün övladi-vətən işlə bu gün
Yalnız səndən umar sədrə şəfa,
Yalnız səndə bular ruha qida...*

Qadın — Anadır! Dinindən, irqindən, millətindən, harada yaşamasından asılı olmayaraq! Onsuz təkə Dünya gətirdiyi övladı deyil, həm də milləti, Vətəni yetim qalır... Onun damarlarından axan qan o qədər təmiz, halal, imanlı olmalıdır ki, xalqı şikəst olmasın: "...Bir xalqın gələcək nəslinin ağıllı-kamallı olması üçün o xalqın kamil Anaları olmalıdır..."

*...Sənin ələmdə vəzifən, hissən
Nə böyük, həm nə ağırdır, bilsən?!.*

*...Çalış, öyrən, ara, bul, haqqını al!
Pərdəyi-zülmət içindən sıyrıl!
Qəhrəmanlar kimi qovğaya atıl!*

Zülmət pərdəsindən "sıyrılıb" çıxan qadın "yeniləmiş" və "yeniləşməkdə" olan nəslin nümayəndələrini dünyaya gətirdi: Zahirən gözəl, işvəkar, xudbin qadın Afəti, Altunsaçı doğdu; savadsız altun düşkünü, bütllərə sitayiş edən, təkallahlığı sidqi-ürəkdən qəbul edə bilməyən "Hindicigərxar" a oxşayan Şəmsə kimi hiyləgər qadın Xandəmiri, Qaratayı... doğdu...

"Xəstə, sağlam nədir? Aldırmayan", oynaqlığı ilə "şətarət saçan bir ev" in "mədəni vəhşət" ini, ləkəsini gəzdirən xəstə qadın səqət-əlil cocuq doğdu... və müqəddəs ziyarətgahda çarə aramaq istədi:

*Dərdə bax, millətə bax, niyyətdə bax!
Ölülərdən ölülər feyz alacaq!*

Ruhuna qəni-qəni rəhmətlər oxuduğumuz Hüseyn Cavid "Peyğəmbər" yuxarında sadalanan xislətlərə malik "qadın" la bəşəriyyətin yüksəlməyinə ümid etmirdi:

*İnqilab işlə! Atıb çarşabı siz,
O siyah pərdəyi rədd eylədiniz,
Qeyd edərəkən bunu tarix, ancaq
Bir fəzilət deyər alqışlayacaq.
Sizi aldatmasın amma bu qürur,
Çarşab atmaqla bitər sanma qüsur.
Çox beyinlər yənə həp pərdəlidir,
Mənəvi pərdəyi dəf etməlidir...*

O böyük düha işvələri ilə "canlar alan" qadının deyil, mənən yüksələn, pak, elmi ilə Allah təəssübünü çəkən Qadının gülməyini arzulayırdı; belə qadını "issiz mühit"ə çarə sanırdı... Yalnız və yalnız belə qadın cəmiyyətə Özdəmir, Ərtəgrül, Yavuz, Alagöz kimi sağlam əqidəli mənəviyyat sahiblərini bəxş edə bilər və biləcək dəl..

Böyük dramaturq bu əsərində iki obrazda ideal Qadın və Kişi simvolunu yaradıb: Alagöz və Yavuz timsalında... Özdəmir və Ərtəgrül da ideala yaxın surətlərdir, lakin onların real həyata baxışı, düşüncələri Yavuzda olan səviyyədə deyildir. Niyə? Çünki onlar "bütprästliyi çoxdan buraxsalar" da, Allahı sevsələr də, canlı "bütllər"ə — Afətə, Altunsaça sitayiş etməyə bilmirlər. Hər ikisinin faciəsi zahiri gözəlliyin əsirinə çevrilmələridir. Doğrudur, Ərtəgrül Ala-

gözün də layiqli qiymətini verir, lakin "dərdindən öləcək" dərəcəsinə yox!.. O "yeniləmiş" Özdəmiri "abdal" — gic adlandırır, amma bilmir ki, özü də onun izi ilə gedir... Ərtəgrülü Özdəmirin davamçısı — "yeniləşəcək şəxs" kimi də qəbul etmək doğru olar, hələlik isə o, "cocuqdur" — təmizdir, "dəlidir" — sözü üzə deyir, sadə geyimi ilə mühtiləcəmiyyətlə "ayaqlaş" bilmir, "büt qırmaqdan zövq alır!"

Əsərdə bir-birini əvəz edəcək digər iki cütlük: Afət — Altunsaç, Qaratay — Oqtay obrazlarıdır...

"...Bir qızın ancaq bilgidir, təmizlikdir ziynəti..."

Zahirən gözəl olan Afətin və Altunsaçın körpəlikdən ziyənəti "incilər, altun biləziklər...", ətrafdakıların maraq və hərisliklə dolu baxışlarını duyduqca daha da artan işvəkar hərəkətləri, özlərinə məftunluğu olubdur... Deməyə əsas var ki, Afətin faciəsini Altunsaç yaşayacaq; Ərtəgrül hər ikisini bir gülə bənzədir; biri bəyaz, digəri tikanlı, fəqit eyni güll..

Özdəmirin qadın haqqında düşüncələri çox maraqlıdır: "...Qadın çox körpə ikən təzə bir çiçək, sonra şətarətli bir kələbək, daha sonra füsunkar bir mələkdir... Yalnız bəziləri, əvət bəziləri isə çamırlarda gəzən bir ördək, azğın və hərəcay bir ördəkdir..."

...Bəs nə üçün sonda "mat olmuş" Özdəmir Afəti, "Maral" faciəsində Cəmil Humayı oxşadan kimi, "cənnət quşu"na, "...fəlakət zəncirində inləyən bir əsiri qurtarmaq üçün Allah tərəfindən göndərilmiş səfəqətli, mərhəmətli bir "mələy"ə deyil, "ördəy"ə bənzətdi?!. Ona görə ki, Afət Humay kimi bilikli, dünyagörüşlü, Allaha bağlı, mərhəmətli deyill.. O, Özdəmirin "əməyi ilə bəslənib" daha da erköyünleşən xudbin qadındır, ancaq bununla belə, mühakimə qabiliyyətinə malik, təcrübəli qadındır: onun Alagözə verdiyi məsləhət, kişilərin qadına münasibəti haqqında Qarataya dediyi fikirlər buna bariz nümunədir: "...Zavallı qadınlar!.. Bütün mühit və qanunlar onlara düşmən, bütün din və adətlər düşmən; bütün təbiət və kainat düşmən!.. Çün-

ki zəifdirlər, onunçün də haqsızdırlar. Fəqət, erkəklər həp məsum! Bütün sapınlıqları ilə məsum, bütün azğınlıqları ilə məsumdurlar... Çünki bütün qanunları yapan onlar!.. Onunçün də haqsız deyillər, haqsız olsalar belə haqlı görünürlər...”

***

Xandəmir Qaratayın yaşlı döv.ünün, Oqtay isə gəncliyinin prototipidirlər... Oqtay hələ təmiz, gənc bir romantik təsiri bağışlayır..., lakin Alagözün yanında Afətə ilk baxışdan heyran olub, onunla maraqlanması, gələcəkdə onun da, Qaratay kimi zahiri gözəlliyin, məhəbbətin aludəsindən — cəzbindən qaçmayacağından xəbər verir...

Qaratay qadınlar haqqında mühakimə yürütməyində hardasa haqlıdır: “...Əvət, siz qadınlar ayaqlarınıza qapananları təhqir edirsiniz, sizi təhqir edənlərin ayaqlarına qapanırsınız...”

...Yenə də bir məsələyə münasibət bildirmək istərdim: İşvəkar (yüngül) qadınlar özlərini elə göstərirlər ki, sanki bunlardan təmizi yoxdur və onların danışığında tez-tez “ar, namus”, “qeyrət”, “sədaqət”, “tərbiyə” və s. kəlmələri işlə-

nir... Naşı adamlar (əsasən, kişilər!) belələrinə tez aldanırlar... Məni təəccübləndirən əsas cəhət, istər naşı olsun, istərsə də təcrübəli, kişilərin əksəriyyətindən çoxunun bu tiptən olan qızlara — “qadın”lara meyli olmalarıdır!.. Belə çıxır ki, kişilər sadə, təmiz ağıllı-kamallı olanlara deyil, təcrübəli, çoxbilmiş, xəyanətkar “qadın”lara üstünlük verirlər?! Onda aydın olur ki, kişilər də onları sevdələrin təmiz hissələrini təhqir edirlər!..

Düşüncələrimdən çıxış edib, qələmə aldığım fikirləri qəbul etməyənlər tapılacaq, lakin eyni zamanda, o fikirdə deyiləm ki, qadının faciəsinə səbəbkar yalnız kişilərdir: xeyr!.. Başlanğıcda dediyim kimi, onları da (müxtəlif xasiyyətli) dünyaya gətirən anadır-qadındır. Deməli, onların içdiyi südün halal-haram, damarlarından axan qanın təmiz-natəmiz, aldığı tərbiyənin yaxşı-pis olması da qadından asılıdır!..

Qadınların nəfsi tox olarsa, kişilərin başı həmişə salamətlik görər, — deyirəm; kişilərə nəfs, onları dünyaya gətirən ağozların (Anaların yox!) südün-

dən, qanından, yaxud, onların gözü doymaq bilməyən arsız arvadlarının (qadınlarının yox!), məşuqələrinin məkri və təhrikindən keçir!.. Belə “qadınlar”dan törəyənlərdir ki, onların ucbatından dünya hələ də qan çanağında çalxalanır, hələ də “vəhşi qadın”ların fəryadını heç kim eşitmir:

*Sorma, azğın bəşərin zülmü
Bu keçən qovğada bəxti döndü,
Var-yoxum yandı, çıraqım söndü.*

*Çarpışırkən quduran millətlər,
Bizi məhv etdi ağır dəhşətlər.
Atdılar atəşə dilsiz qızımı,
Südəmər yavrumu, şən yıldızımı.
Təkcə bir körpəcə oğlum qaldı,
Yolda canilər əlimdən aldı...
Parçalarkən onu... uff, yandı dilim!
Mən o gündən bəri insan deyilim...*

Özlerini “insan” adlandıran hər bir kəsin yeddi qatından keçməlidir hələ də eşidilən, real olan bu tükürpədən hayqırtıları!..

“Afət”in faciəsi Qadın və bəşəriyyətin faciəsidir: bəşəri duyğularla yaşayan Qadın heç vaxt tökülən qanlardan, göz yaşlarından həzz alan zalım övlad ərsəyə yetirməz! O, yalnız özünü, uşaqlarını, qohum-əqrabasını düşünməz, fəqirlərin ah-naləsinə biganə qala bilməz!.. Bas faciədən xilas yolu nədedir? Müəllif konsepsiyası hansı obrazilərin fonunda gizlənib?

Əvvəldə qeyd etdiyim kimi, Yavuz və Alagöz — ideal, rəmzi obrazlardır ki, müəllif onlarla, onların düşüncələri ilə danışır.

S.Məmmədəliyev:
“Hüseyn Cavid”

Yavuz və Alagöz cəmiyyətdə gedən proseslərə ayıq gözle baxan, sözün müsbət mənasında “müasirləşmiş” gənclərdir... Yavuz qadınlarda, Alagöz kişilərdə mənfə cəhətləri sezərək, dünyanın xilasını zahiri gözəllikdə və şəhvani hissələrlə ölçülən “məhəbbət”də görənlərə acıyırlar... Onların hər ikisini bir-birinə yaxınlaşdırən əsas cəhət — təmiz məənviyyətləri, həyatda tutduqları düzgün yoldur: Yavuz müəllimdir — öyrədəndir, Alagöz xeyirxahdır, “İbn Sina” xəstəxanasında xəstələrə, yaralı əsgərlərə yardım edir — xilaskardır!.. Yavuz Alagözü sevir, lakin “bir manəə onu qorxudur... Alagözün üzü gülmür, çünki “bir kabus” onu daim izləyir — AFƏT!..”

Bu yerdə bir el məsəli yada düşür: “Anasına bax, qızını al!”... Doğrudur, Afət Alagözün anası deyil, lakin onun ölümündən sonra da Alagöz xoşbəxt olacaqmı?.. Axı, o, yalnız özünü düşünmür! Müqayisə edək, görək indi qızların hamısı Alagöz kimi məənviyyətlidirmi, xeyirxahdırmı, romantikdirmi, onun Oqtaya dediyi fikirləri söyləyə bilirmi?.. Və ya bütün oğlanlar Yavuz kimi dərrakəlidirmi?.. İndi kiminsə anasına “baxsalar” da, onun qızını alırlar... və elə bu səbəbdəndir ki, həyatda naqisliklərin kökü kəsilmir!..

Əsərdə irəli sürülən müəllif ideyasını açıqlamamışdan öncə, məənviyyət problemi ilə bağlı, həyat müşahidələrindən birini bu yazıya əlavə etmək, mənəcə, yerinə düşər:

Yeni (2000-ci) il ərafəsində, metroda qatarın gəlməyini gözləyirdim. Yanımda ağbirçək, nurani çöhrəli qadın dayanmışdı... Yeniyetmə bir qızın dilənə-dilənə, bizə tərəf gəlməsi aramızda ünsiyyət yaratdı: əyalət şəhərindən gələn, kirayəyə ev axtaran zavallı indiki ağır sosial-iqtisadi şəra-

HÜSEYN CAVID

MƏNİM TANRIM

İtdə mənəviyyatın, əxlaqın pozulduğunu qeyd etdi... Onun bir açıqlaması məni sarsıtdı: ali təhsilli, artıq 30 yaşını ötmüş iki subay oğlu işsizlikdən əziyyət çəkirlər, ailə qurmağı isə heç ağllarına gətirmirlər (yeni il ərəfasində hər ikisi "Şaxta baba" paltarı geyinib küçələrdə "pullu xidmət göstərirlər!)... Mən onların evlənməməyinin səbəbini gələcəkdə ailələrini saxlaya bilməmək qorxusu ilə bağladıqda, qadın: — Yox, a qızım, elə deyil, indi ağıllı, namuslu qızları da hələm-hələm tapmaq olmur... — deyə etiraz etdi!..

Mən onun bu fikrinə tam şərik olmasam da, haradasa razılaşdım, belə ki, "çamırlarda gəzən ördəklər" in artaraq çoxaldığı indiki zəmanədə ən ağıllı qız-gəlin də "yaşamaq" üçün yoldan çıxarıla, "uçuruma yuvarlandırıla bilər (C.Cabbarlının "Aydın" əsərindəki Gültəkin kimi).

Böyük mütəfəkkir, şair-dramaturq Hüseyn Cavid "Afət" faciəsində, ümumiyyətlə, yaradıcılığında çıxılmaz vəziyyətdən real qurtuluş yolunu göstəribdir;

Faciələrin sonu o vaxt çatacaq ki, Alagöz kimi "Allah tərəfindən göndərilmiş..." gözəl mələklərin çöhrələrindən qəm-qüssə çəkilsin!..

Bəşəriyyət o zaman yüksələcək ki, sürüklənən Qadının özü YÜKSƏLƏCƏK, onun "ən şanlı üfüqlərdə uçması"na imkan veriləcək!

Nəhayət, ən başlıcası: Yer üzünün bütün Qadınları — Anaları nə vaxt, KAMİLLƏŞƏRƏK, bir nəfər kimi: "...gəmirilməz beynim!.." deyə biləcəklərsə, o zaman Bəşəriyyət xilas ediləcək bu "issız mühitimiz" güləcəkdir!..

Təki, Allah romantik şairin romantik arzularını gerçəkləşdirsin, ruhunu şad etsin! Amin!

Zərifə ƏLİQIZI
Mingəçevir

Hər qulun cahanda bir pənahı var,
Hər həli-halın bir qibləgahı var.
Hər kəsin bir eşqi, bir Allahı var,
Mənim gözəllikdir, sevgidir tanrım.

Gözəl sevimlidir, cəllad olsa da,
Sevgi xoşdur, sonu fəryad olsa da.
Üğrunda mənləyim bərbad olsa da
Sən dildarım gözəllikdir, sevgidir.

Gözəlsiz bir gülşən zindanə bənzer,
Sevgisiz bir başda əqrəblər gəzər.
Nə görsəm, hanki bəzmə etsəm güzər,
Həp duyduğum gözəllikdir, sevgidir.

KOR ƏRƏBİN MAHNISI

(*"Şeyx Sənan" dan*)

Nə eşq olaydı, nə aşiq, nə nazlı afət olaydı,
Nə xalq olaydı, nə xalığı, nə əşki-həsret olaydı.
Nə dərd olaydı, nə dərman, nə sur olaydı, nə matəm,
Nə aşineyi-vüslet, nə bari-firqət olaydı.
Könüldə nuri-məhəbbət, gözümdə pərdəyi-zülmət...
Nə nur olaydı, nə zülmət, nə böylə xilqət olaydı.
Nədir bu xilqəti-bimərhəmət, bu pərdəli hikmət?
Bu zülmə qarşı nələr bir də bir ədalət olaydı.
Tükəndi taqəti-səbrim, ədalət! Ah, ədalət!
Nə öncə öylə səadət, nə böylə zillət olaydı.